To‘rayev Abror Saloxiddinovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti, siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mafkura muayyan bir ijtimoiy guruh, millat va xalqni jipslashtiradigan, ularning orzu-intilishlarini o‘zida namoyon qiladigan kuch sifatida tarixan barcha jamiyat va tuzumlar uchun muhim ahamiyat kasb etib keladi. Ayniqsa, mafkura siyosiy hokimiyatga intilayotganlar uchun g‘oyaviy-nazariy asos sifatida muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham turli qarama-qarshi kuchlar raqobatida mafkura omiliga katta e’tibor qaratiladi. Afsuski, bugungi kunga kelib tarixda bir necha bor g‘oyaviy qurol sifatida foydalanilgan fashizm, natsizm yoki shovinizm singari mafkuralar va ularning g‘oyalarini targ‘ib qilish texnologiyalariga yana murojaat qilish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bunyodkor g‘oyalarni o‘zida jam qilgan an’anaviy mafkuraviy qarashlardan norozilik, betoqatlik va keskin rad etish holatlarining kuchayishi virtual makon imkoniyatlari ortib borishiga hamohang bo‘lmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, zamonaviy mafkuraviy jarayonlarda virtuallik va internet imkoniyatlari usutvorlikka ega bo‘lib bormoqda. Bugungi kunda dunyo davlatlari ijtimoiy-siyosiy barqarorligi ko‘p jihatdan jamiyat a’zolari, xususan yoshlarning siyosiy faolligiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Bu borada turli diniy mazmundagi radikal buzg‘unchi g‘oyalar ta’sirlariga qarshi o‘ziga xos mafkuraviy immunitetni shakllantirish, yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi, ularda ijtimoiy-siyosiy keskinlik kayfiyatini keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etish muhim vazifalardan biridir. Zero, “Butun dunyoda kuchayib borayotgan radikalizm, ekstremizm, terrorizm, odam savdosi, giyohvandlik kabi xatarlar, afsuski, bizni ham chetlab o‘tmayapti”[1].

XXI asrga kelib globallashuvning shiddatli tus olishi barcha jarayonlarni o‘ziga qamrab olmoqda. Ayniqsa, globallashuv davrida axborot bugungi kunda inson qalbi va ongini turli yo‘nalishlarda ta’sir o‘tkazuvchi qudratli vositaga, eng kuchli qurolga aylangan. Chunki, “Kimki axborotga ega bo‘lsa u dunyoga egalik qiladi”, - degan fikr bugungi kunda barcha tomondan e’tirof etilmoqda[2]. Ayniqsa, dunyo miqyosida axborot almashinuvining kuchayishi yoshlarni hamisha axborot oqimi ta’sirida bo‘lishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarida inson qalbi va ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi veb-saytlar 10 mingdan, axloqsizlik va behayolikni targ‘ib qilishga qaratilgan veb-saytlar 50 mingdan oshganligi[3] namoyon bo‘layotir.

Bu borada alohida e’tirof etish joizki, internet va virtual imkoniyatlarning ijobiy va zaruriy ahamiyati ham yuqoridir. O‘zi “virtuallik” tushunchasi lotinchadan olingan bo‘lib, “virtus” – “faraziy”, “xayoliy” degan ma’nolarni anglatadi. Virtual haqiqat esa texnik vositalar yordamida yaratilgan, insonga uning his-tuyg‘ulari orqali uzatiladigan dunyodir. Virtual haqiqatning bir qator afzalliklari bor. Xususan, avvalo, katta hajmdagi ma’lumotlardan foydalanish imkoniyati bo‘lib, virtual kutubxonalar, ilmiy maqolalar, hisobotlar, o‘quv materiallari, treninglar, har qanday mavzu bo‘yicha ma’lumotni tezda topishga imkon beradi, yangi bilimlarni olishga yordam beradi. Shu bilan birga, ma’lumotlar almashinuvini ancha soddalashtiradi, tezlashtiradi va boshqalar.

Yoshlar muhitida radikallashuv, xususan, diniy radikallashuvni kuchaytirishda internetdan keng foydalanishi kuzatiladi. Turli diniy-ekstremistik guruhlarga jalb qilish, jamiyat hayotida norozlikni keltirib chiqarish hamda diniy g‘oyalar bilan davlat hokimiyatini egallashga harakat qilayotgan muxolif kuchlarga yollash xavfi ortib bormoqda. Yollovchilar, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda faol bo‘lgan o‘zbekistonlik yoshlarni nishonga oladilar. Ular yosh internet foydalanuvchilarini shariat qonunlariga asoslangan hayotni qo‘llab-quvvatlashga chaqiradilar.

“Radikallashuv, shubhasiz, yollash faoliyatining asosi bo‘lib, u internet va ijtimoiy tarmoqlarda yuz bermoqda”, deydi Mintaqaviy tahdidlarni o‘rganish markazi direktori Viktor Mixaylov[4]. Yollovchilar nafaqat YouTube, Facebook, Instagram va Telegramdan, balki Zoom ilovasidan ham faol foydalanadilar. Uning so‘zlariga ko‘ra, yollovchilar Internetda yoshlarni nishonga olishdan tashqari, masjidlarda va boshqa sharoitlarda ham yuzma-yuz ishontirish

usullarini qo‘llashi mumkin. Ular Qur’on oyatlari ma’nosini buzib, ularni Suriya va Afg‘onistondagi rahnamolari tushunchasiga moslab talqin qiladilar.

Ekstremistlarning dunyoning turli mamlakatlaridagi yoshlarni radikal-ekstremistik va xalqaro-terroristik tashkilotlar saflariga jalb qilish istagi tobora kuchayib borayotgani hech kimga sir emas. Axborot texnologiyalari rivojlangan davrda radikallashuv va yollash holatlarining 80 foizigacha qismi Internet orqali amalga oshiriladi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, dunyoda Internetdan foydalanuvchilarning eng ko‘p qismini aynan 18 dan 30 yoshgacha bo‘lganlar tashkil etadi. Chunki, bu yoshdagi insonlar yangilikka o‘ch, turfa axborotga qiziquvchan, xali mafkuraviy immuniteti, axborot bilan ishlash madaniyati to‘liq shakllanmaganligi tufayli xar xil tuzoklarga tez ilinadi..

Afsuski, so‘nggi paytlarda eng tashvishli tendensiyalardan biri bu radikal odamlarning aldash yo‘li va turli «imtiyozlar» taklif qilish orqali o‘zbek yoshlari orasidan yangi tarafdorlarni yollashga urinish harakatlari bo‘lmoqda[5].

Ba’zi tadqiqotchilar radikalizmni “fikr radikalizmi” va “shakl radikalizmi”ga bo‘lishadi[6]. Birinchi holatda jamiyatning chuqur ijtimoiy-siyosiy va diniy dunyoqarashi o‘zgarishi haqidagi falsafiy mulohazalarni bildiradi. Ikkinchi holatda esa ko‘proq shakllangan va reduksionizm bilan ajralib turadigan falsafiy loyihalarni amalga oshirish retsepti sifatida talqin qilinadi.

Radikalizmni haddan tashqari darajada tajovuzkor mafkuraga asoslangan va mavjud ijtimoiy-siyosiy tizimni keskin o‘zgartirishga qaratilgan faol harakatlar bilan birga keladigan ijtimoiy va siyosiy xarakterdagi faoliyat turi sifatida ekstremizm deb atash mumkin.

Mutaxasisilarning fikricha, ko‘plab boshqa dasturlar tarkibiga juda muhim ijtimoiy - psixologik negiz ham kiradi. Albatta, radikal ekstremistik va terroristik diniy mafkurachilar aholining ko‘proq qismiga ta’sir o‘tkazish uchun kuchli axborot-targ‘ibot vositalaridan foydalanishadi. Hozirgi Butunjahon o‘rg‘imchak to‘ri deb ataluvchi Internet tarmoqlari orqali yoshlar ongi va qalbiga hujum uyushtiriladi, ularga axborot va psixologik ta’sir etishga harakat qilinadi. Bugungi kunda Internet tarmoqlari turli siyosiy kuchlar uchun o‘zlarining terroristik, ekstremistik tashviqotlar va g‘oyalari, o‘z qarashlarini ommaga targ‘ib qilish, har xil jinoiy to‘dalar faoliyatlarini amalga oshirish yo‘lida asosiy qurolga aylangan. Bunday salbiy kuchlarning global tarmoqda o‘zlarining mafkuraviy maydonlarini yaratib, internetda keng qamrovli axborot terror olib borayotgani, global va mintaqaviy xavfsizlikka nisbatan yangi tahdidlar, muammolar paydo qilayotganliklari dunyo mamlakatlari oldida Internet orqali keluvchi tahdidlarni oldini olish va bartaraf etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Davlatlar va xalqlar o‘rtasidagi integratsiya va hamkorlik aloqalarining kuchayishi, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalarini, ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan tarqalishi natijasida ilgari kuzatilmagan, noan’anaviy tahdidlar yuzaga kela boshladi. Hozirda ayrim G‘arb davlatlari tomonidan o‘z milliy manfaatlarini kengaytirish maqsadida “rangli inqiloblar” amalga oshirilmoqda, ularga aholini keng qatlamini jalb qilishda esa elektron vositalardan “unumli” foydalanilmoqda. G‘arazli maqsadga ega bo‘lgan kuchlar o‘zlarining g‘oyalarini turli xil nodavlat tashkilotlar, loyihalar, jamg‘armalar vositasida amalga oshirishga urinadilar. Bunday siyosatni amalga oshirishda ular axborotning eng qulay va eng tezkor, eng samarali vositalari va usullaridan foydalanmoqdalar.

Yoshlarda radikalizmning kelib chiqishining yana bir sababi Internet – manbalarni jamiyatning ijtimoiy tuzilmalariga axborot-psixologik ta’sir etishidadir.Mafkurachi va diniy radikalizm targ‘ibotchilari ushbu zamonaviy vositadan insonlar ongiga ta’sir o‘tkazish uchun keng va samarali foydalanmoqdalar. Shuning uchun ham hukumat va tadqiqotchilar yoshlar o‘rtasida diniy radikalizmning ijtimoiy – psixologik sabablariga alohida e’tibor berib, ularni bartaraf etishga strategik choralar ishlab chiqishi lozim. Shu bilan birga, mamlakatning axborot xavfsizligi milliy xavfsizlik tizimining muhim elementi bo‘lib qolishi kerak. Va, imkoni boricha, tezkor ravishda xavfsizlik tizimini mustaxkamlash va yuksaltirish choralarini ishlab chiqish zarur.

Aholisini katta qismi musulmon diniga e’tiqod qiluvchi mamlakatlarda radikal oqimlar o‘zlarining faoliyatini olib boradi. Mohiyati ekstremistik g‘oyalarni tarkatishdan iborat bo‘lgan vahobiylik va salafiylik radikal mazhablarning tarafdorlari Markaziy Osiyoning barcha davlatlari va Rossiya Federatsiyada kuchayib bormoqda. Bunday radikal tashkilot va oqimlarning faoliyatini

AQSh Davlat Departamenti ma’lumotiga ko‘ra, IShID “Tvitter” axborot tarmog‘i orqali sutka davomida 90 mingga yakin ma’lumotlar joylayotganligidan ham tahlil qilish mumkin.

Oxirgi o‘n-o‘n besh yilda Yevropada joylashgan davlatlarda yuz bergan ayrim hodisalar ham mintaqada islomofobiyaning kuchayishigaa sabab bo‘ldi. Masalan, Fransiya va Belgiya shaharlarida yuz bergan tartibsizliklar, Shveysariyadagi qurbonlik marosimlari va Daniyada Muhammad payg‘ambarning karikatura qilinishi va so‘ngi vaqtlarda skandinaviya davlatlarida Qur’oni karim mus’haflarining ochiqchasiga yoqilanayotgani kabi voqeliklarni keltirish mumkin. Bundan tashqari, amalga oshirilayotgan teraktlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri islom bilan bog‘lash, terrorchilarga nisbatan “mujohid” sifatini berish islomofobiya rivojiga ta’sir ko‘rsatayotgan omillardan biridir.

Bugungi kunda rivojlangan Yevropa va AQSh mamlakatlarida Islomga nisbatan salbiy munosabat ustunlik qiladi. Bunga 2001-yil 11-sentabrda keng tarqalgan terrorchilik harakati yordam berdi, bu esa Islomga umuman din sifatida salbiy munosabatni keskin oshirdi[7]. Masalan, shvedlarning 75 foizi, nemislarning 61 foizi va inglizlarning 39 foizi musulmonlarga nisbatan salbiy munosabatni bildirgan.

Yoshlar muhitida ekstremizmning jozibadorligi ongni mifologizatsiya qilish, yolg‘on, ammo aniq hayotiy maqsad va vazifalarni shakllantirish, odamlarni “o‘zlari” va “begonalar” ga ajratish, davlatga, etnik guruhlarga, dinlarga shaxsiy munosabatni belgilash imkonini berishidadir. Bu esa o‘z navbatida virtual makon imkonityalari va internet tarmoqlari rivoajlanib borayotgan davrda masalani yanada og‘irlashtirida.

Xulosa qilganda, virtual makondagi mafkuraviy ta’sirlarga, xususan, salbiy va buzg‘unchi g‘oyalarga qarshi kurashida quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:Birinchidan, yoshlar muhitida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning zamonaviy va ta’sirchan texnologiyalaridan foydalanishga e’tibor qaratish. Xususan, nazariy-ma’ruzachilik bilan cheklanmaslik, imkon qadar vizual-didaktik materialllardan keng foydalanish lozim.

Ikkinchidan, milliy infotaynment va media kontent imkoniyatlaridan samarali fodalanish. Bu borada ta’lim bilan qamrab olinmagan yoshlar qatlami salmog‘iga e’tibor berish, ko‘ngilochar dasturlarning g‘oyaviy targ‘ibot rolini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijobiy ma’noda “G‘oya demay turib g‘oyani singdirish” texnologiyasidan samarali foydalanish.

Uchinchidan, mafkuraviy ishlarda mafkuraning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan targ‘ibot institutlar va sub’ektlar hamda usul va vositalar omiliga urg‘u berish. Ya’ni, ulug‘vor va ta’sirchan g‘oyalar targ‘ibotida asosan zamonaviy targ‘ibot usullarini qo‘llash, media maydondagi milliy g‘oyaviy kontentlar hajmini oshirish, mintaqaviy va milliy axborot maydonidagi ustunlikni ta’minlash imkoniyatlarini oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi//https://president.uz/oz/lists/view/5774/. – 20.12.2022.
2. Зиёвуддинова Н.М., Хаитов Ш.Н., Ўринов Й.М. Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш стратегияси: мавжуд вазият ва ривожлантириш истиқболлари (ўқув қўлланма) – Т: ―Tafakkur-Bo_stoni‖, 2019. – Б.216.
3. “Учинчи ренессанс: илм-фан ва таълим тараққиёти истиқболлари”. Илмий мақолалар тўплами. – Т.: Ўзбекистан: www.oriens.uz. 2021. – Б. 274.
4. Темиров Р. Ўзбек ҳукумати интернетдаги радикаллашувга қарши курашмоқда// https://central.asia-news.com/uz-Cyrl/articles/cnmi_ca/features/2021/10/07/feature-01
5. Тажибаев М.Ёшларнинг террор ҳаракатлардаги иштироки, сабаблар ва мотивацион асослар. Деструктив таъсирга қарши кураш йўллари. МТЎМ тажрибаси// https://crss.uz/2020/12/16/yoshlarning-terror-%D2%B3arakatlardagi-ishtiroki-sabablar-va-motivacion-asoslar-destruktiv-tasirga-
6. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. – СПб.:Питер, 2002. – С.288.
7. Паин Э.А. Способна ли демократия противостоять ксенофобии? Сравнение опыта США и России // Россия в глобальной политике. – 2012. – №6.– С.62-76.